

Ю.В.Громик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Волинського державного університету імені Лесі Українки

Особливості вокалізму українських говірок Берестейсько-Пінського Полісся в записах місцевого фольклору

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури
української мови ВДУ ім. Лесі Українки*

У статті проаналізовано характерні особливості вокалізму українських говірок Берестейщини та Пінщини, відбиті в записах місцевого фольклору. Більшість прокоментованих фонетичних явищ берестейсько-пінських говірок – власне українські інновації, ареал яких охоплює всі північноукраїнські діалекти.

Ключові слова: ареал, говірка, говіркова група, вокалізм, інновація, рефлекс, монофтонг, аналогія.

Peculiarities of Ukrainian sayings vocalism of Brest-Pinsk Polissya in the local folklore notes

In the article the characteristic features of Ukrainian sayings vocalism of Brest-Pinsk Polissya reflected in the local folklore notes are investigated. It is determined that the most phonetical phenomena of Brest-Pinsk Polissya sayings are proper Ukrainian innovation, area of which includes all the North-Ukrainian dialects.

Key words: area, sayings, vocalism, innovation, reflex, monophthong, analogy.

Лінгвістичне дослідження Берестейсько-Пінського Полісся триває понад 150 років, але статус місцевих говірок, розміщених на межі зіткнення двох близькоспоріднених мов, дотепер залишається предметом наукових суперечок. Сучасні білоруські діалектологи залучають ці говірки до південно-західного наріччя білоруської мови, ігноруючи дані лінгвогеографічних досліджень, які відбивають виразне протиставлення берестейсько-пінського ареалу білоруській діалектній території та переконливо засвідчують, що основні особливості берестейсько-пінських говірок є визначальними для всього українського діалектного континууму або більшої його частини. Усі українські дослідники, які вивчали цей ареал протягом ХІХ–ХХ ст., як і більшість польських і російських славістів та деякі білоруські вчені, дійшли однозначного висновку про належність цих говірок до українського діалектного простору. Достовірність такого висновку очевидна: “жодному діалектному масивові білоруського етномовного ареалу... не відомі фонетичні явища, які є релевантними для берестейсько-пінських говірок, як-от: укання (у замість *о в першому та другому переднаголошених складах); *и, і* на місці **ě* в ненаголошеній позиції; *і, у* на місці **о* в наголошеному новозакритому складі; зближення звуків *и* та *е* в ненаголошеній позиції (типу *e''...u''*); твердість зубних перед рефлексами **i, *e*; наявність твердих *д, т* перед наголошеними рефлексами **ě*; наявність і твердих, і м'яких шиплячих приголосних; рефлекс *м' > мн'* у позиції перед 'а тощо” (Скопненко, 51).

До надійних джерел інформації про особливості місцевих говірок належать і фольклорні матеріали, звичайно, за умови, що фіксація такого фактажу передбачала збереження діалектних рис на всіх мовних рівнях. Одне з сучасних видань традиційного фольклору Берестейсько-Пінського Полісся – двотомний збірник “Песенны фальклор Палесся”, упорядкований білоруським дослідником Володимиром Роговичем, загалом відповідає вимогам точної передачі особливостей народного мовлення. У книзі вміщено фольклорні тексти, зафіксовані в основному на території Кобринського та Пінського районів Берестейської області Білорусі, а отже, співвідносні з українськими говірками центральної та східної частин берестейсько-пінського ареалу¹ (із 958 пісень усього 18 записані на півночі Берестейської області та на Гомельщині і за мовними ознаками можуть бути кваліфіковані як

¹ В українській діалектології берестейсько-пінський ареал традиційно поділяється на чотири говіркові групи: західну, центральну (берестейсько-кобринську), східну (пінську) та південно-центральну острівну (Назарова, 39).

безсумнівно білоруські). Разом із тим у передмові за усталеною в білоруській науці традицією зауважено, що всі фольклорні тексти зберігають лексичні, фонетичні і морфологічні особливості південно-західних білоруських говірок. Помилковість останнього твердження легко довести в процесі аналізу фонетичних особливостей представлених у збірникові фольклорних текстів.

В усіх фольклорних текстах, співвідносних із говірками берестейсько-пінського ареалу, спостерігається заміна етимологічного *o в новозакритих складах новими звуками, що є однією з найхарактерніших історико-типологічних рис української мови, але в різних її говорах відбувається своєрідно. Залучений для дослідження фольклорний матеріал показує, що рефлексія *o в закритих складах у берестейсько-пінських говірках, як і в решті українських поліських говорів, цілком залежить від наголосу.

Більшість текстів збірника представляють східну групу берестейсько-пінських говірок, де давній *o в наголошеному новозакритому складі переважно рефлексує як монофтонг [y], хоча такий же рефлекс *o трапляється в текстах із говірок центральної групи: *вун* (ПФП, I, 29), *на подвурку* (ПФП, I, 32), *в комурку* (ПФП, I, 35), *постуй* (ПФП, I, 52), *нэ буйсь, нэ буйса* (ПФП, I, 54), *свуй, голувкы* (ПФП, I, 68), *нучку* (ПФП, I, 69), *на туй бырозы* (ПФП, I, 88), *надхорушишу* (ПФП, I, 86), *панчушкы* (ПФП, I, 126), *з куньмы* (ПФП, I, 138), *доружкы, нужкы* (ПФП, I, 145), *друбны лыстонькы* (ПФП, I, 148), *Труйца* (ПФП, I, 150), *двур* (ПФП, I, 158), *спокуйну, пузно, рузно* (ПФП, I, 160), *свёк'рувка* (ПФП, II, 259), *рудный* (ПФП, I, 161), *кокуль* (ПФП, I, 165), *подвур'ечко, по сорокувцы* (ПФП, I, 187), *рувно, вулно* (ПФП, I, 203), *муй руд* (ПФП, I, 216), *твуй кунь* (ПФП, I, 230), *загун* (ПФП, I, 313), *коло лужка* (ПФП, I, 320), *чырвуцы* (ПФП, I, 341), *зурка* (ПФП, I, 405), *корувкы, обуркы* (ПФП, I, 421), *Львув* (ПФП, I, 431), *муцно* (ПФП, I, 450), *подвур'ічко, застуллічко* (ПФП, II, 50), *стулько, скулько* (ПФП, II, 93), *хоруицая* (ПФП, II, 135), *розбуйца, роспуйца* (ПФП, II, 136), *застулля, подвур'я, вульний* (ПФП, II, 255), *самовулнычка* (ПФП, II, 268), *бульш* (ПФП, II, 294), *на бук* (ПФП, II, 338), навіть *знув* (ПФП, I, 354), *Госпудь* (ПФП, II, 152), *Буг* (ПФП, II, 177) та ін., пор.: “*Ой, чэрэз мэжу да горох хыляецца, чую чэрэз людэ, шчо муй руд цураецца*” (ПФП, I, 216), “*В ёго корувкы на тры обуркы, да позволь, Божэ, коб на чотыры*” (ПФП, I, 421), “*Ой, дай, Божэ, жыто жаты, шчо за год нам знув дождаты*” (ПФП, I, 354), “*Да ныхай пэрэйдэ Господь Буг, за Господём Бугом – татко муй*” (ПФП, II, 177). Монофтонг [y] на місці етимологічного *o в опрацьованих текстах виявлено під наголосом також у нетипових позиціях, де він зумовлений дією аналогії. У зв'язку з цим гіперичне заступлення *o через [y] можливе в наголошених відкритих складах, що викликано тенденцією до вирівнювання звукового складу кореневих морфем: *ў вучы* (ПФП, II, 33), *зуронька* (ПФП, I, 37), *нужэнькы* (ПФП, I, 125), *нужок* (ПФП, I, 163), *на доружэньку* (ПФП, I, 167), *прыгудонькы* (ПФП, I, 205), *Бугом* (ПФП, II, 177), *по вушчо, на вушчо* (ПФП, I, 61), *на сторуночцы* (ПФП, I, 324) та ін., пор.: “*Ой, нэ буду ж, мылий, прыгудонькы казаты, як будуть пытаты, то буду мовчаты*” (ПФП, I, 205), “*А по вушчо йдэтэ, эй? – Ой, нарваты краскы, эй. – А на вушчо краскы, эй?*” (ПФП, I, 61), “*Гэто ж нашый сэстріночкы, шчо й на чужуй сторуночцы*” (ПФП, I, 324).

Випадки вживання відповідно до давнього *o в наголошеному новозакритому складі монофтонга [o] також співвідносяться в основному зі східною говірковою групою: *вол* (ПФП, I, 24), *сыроцкая* (ПФП, I, 30), *по сувойчыку* (ПФП, I, 32), *ныродная* (ПФП, I, 37), *только* (ПФП, I, 56), *гончаровскы, панчошкы* (ПФП, I, 91), *на бок* (ПФП, I, 103), *вольный* (ПФП, I, 107), *зарос* (ПФП, I, 108), *голлічко* (ПФП, I, 117), *до войска* (ПФП, I, 162), *большую* (ПФП, I, 200), *розны* (ПФП, I, 289), *дробный* (ПФП, I, 299), *пудвор'е* (ПФП, I, 329), *постой* (ПФП, I, 338), *горшая* (ПФП, I, 340), *бор* (ПФП, I, 378), *шчодровку* (ПФП, I, 462), *з высокіх гор* (ПФП, I, 464), *пырог* (ПФП, I, 488), *з зоркою* (ПФП, II, 299) та ін., пор.: “*Постіль ны слана, вычэра ны готова, маты ныродна дай ны тыха розмова*” (ПФП, I, 37), “*Ой ты, дробный выноградэ, а хто ж тыбэ пошчыпае*” (ПФП, I, 299). Зауважимо: таке фонетичне явище не є домінуючою особливістю місцевих говірок, бо охоплює незначну кількість слівформ, причому в тій же говірці в цій позиції може виступати монофтонг [y] або інші рефлекси, пор.

в одному тексті: “Вол бушуе – высну чуе. Ны бушуй, волэ, пуйдэш в полэ” (ПФП, I, 24), “Колы горшая імэцца, то нэ раз вун наплачэцца” (ПФП, I, 340), “То молода плакала, із вынцю прыхавшы, батэньку до ног павшы. – Ой, мій батэнько рідный, розвынчай тыпэр мэнэ” (ПФП, II, 446).

У текстах, що співвідносяться з центральною групою берестейсько-пінських говірок, відповідно до етимологічного *o в наголошеному закритому складі домінує рефлекс [i], який у говірках східної групи в цій позиції трапляється рідше: *вілна, бэзділна* (ПФП, I, 184), *вспімно* (ПФП, I, 227), *пізно* (ПФП, I, 242), *у війску* (ПФП, I, 292), *дрібное* (ПФП, II, 434), *у воріт* (ПФП, II, 441), *ніп* (ПФП, II, 442), *рідный* (ПФП, II, 446), *двір, свій, мій, надвід* (ПФП, II, 447), *сторіжка, в поріжка* (ПФП, II, 456), *запоріжны госты* (ПФП, II, 36), *по сороківцы* (ПФП, II, 458), *Біг* (ПФП, II, 114) та ін., пор.: “Ой, мій батэнько рідный... розвынчай тыпэр мэнэ” (ПФП, II, 446), “Сванэчка ны сторіжка, коб стояла в поріжка” (ПФП, II, 456), “Біг тому батьку дав, да чый то сын йідэ” (ПФП, II, 114). Відомі випадки гіперичної появи монофтонга [i] замість *o навіть незалежно від наголосу в відкритому складі унаслідок аналогічного вирівнювання за зразком рефлексів давнього [o] в наголошеному новозакритому складі: *розмівонька* (ПФП, I, 227), *дубрівонька* (ПФП, II, 501), *ягіда* (ПФП, I, 335), *Бігом* (ПФП, II, 432) та ін., пор.: “Ёх, як я жэспімно, да дэбула розмівонька” (ПФП, I, 227).

Монофтонг [и] (за правилами білоруської графіки він позначається літерою *ы*) як еквівалент давнього *o в наголошеному новозакритому складі має значно меншу частотність вживання і не становить домінуючої риси жодної із представлених текстами говіркових груп: *у голывах* (ПФП, I, 36), *гончарывскыі* (ПФП, I, 125), *з кыньмы, за стыл* (ПФП, I, 476), *рыв* (ПФП, I, 479), *рывну* (ПФП, II, 117), *сьль* (ПФП, II, 406), *Быг* (ПФП, I, 475), *настылнычок* (ПФП, II, 413), *шчодрывка* (ПФП, I, 475) та ін., пор.: “Ой, подякуймо ... господару своёму за хліб, за сьль і за дар Божый” (ПФП, II, 406), “Выйды но на двір, шчось тобі дасть Быг” (ПФП, I, 475), “Шчодру родыну молода мае – вінцы-чырвінцы на стыл кыдае” (ПФП, II, 466). За аналогією до таких структур рефлекс [и] з’являється під наголосом у відкритому складі: *чоботычок* (ПФП, I, 74), *голывочку* (ПФП, I, 177), *корывонька* (ПФП, I, 209), *голывонька* (ПФП, I, 227), *комыроньцы* (ПФП, II, 386), пор.: “Ёх, як я жэспімно, да дэбула розмівонька, заболыть юв мэнэ сэрдэйко, голывонька” (ПФП, I, 227), “Ой чыя ж то корывонька рыкае” (ПФП, I, 209).

У деяких текстах, співвідносних зі східною групою берестейсько-пінських говірок, відповідно до етимологічного *o в наголошеному новозакритому складі спостережено написання *ю*, що, на нашу думку, відбиває ще один західнополіський рефлекс *o – звук [y] переднього ряду: *з-за гюр, стюй* (ПФП, I, 56), *сэм кюп* (ПФП, I, 309), *сюль* (ПФП, I, 321), *з сюллю* (ПФП, II, 32), *дрюбным* (ПФП, II, 134), *Бюг* (ПФП, II, 371) та ін., пор.: “А вжэ Юр’я святыі з-за гюр выіжжае”, “Ой, ты стюй, паненко, ой, стюй, ны лякайса” (ПФП, I, 56), “Ой, вэлів жэ мні свёкорко много діла зробіты... сэм кюп жыта дай нажаты” (ПФП, I, 309). Цей же рефлекс унаслідок дії аналогії можливий під наголосом у нетипових умовах: *по вюшчо, навюшчо* (ПФП, I, 62), *з Бюгом* (ПФП, II, 371), пор.: “А по вюшчо йдэтэ? – Ой, да у сад по краскы. – А навюшчо ж краскы?” (ПФП, I, 62).

В одній із говірок східної групи відповідно до *o в наголошеному новозакритому складі засвідчено монофтонг [e] з попереднім пом’якшеним приголосним: *вез* (ПФП, II, 298), пор.: “Ёй, да місяц светыть, а зора ж да зорыцца, Молода ж Манечка да на вез садыцца” (ПФП, II, 292), “Вы ідытэ да поглянітэ – богатырочка едэ. Сэм вез добра вэзэ, на осьмому да сама сэдыть” (ПФП, II, 304). У словоформі *комерочка* (пор.: “Ёх, коб нэбула комерочка ж за хатку” (ПФП, II, 354)), що виявлена в іншій говірці цієї ж групи, таке ж [e] замість етимологічного [o] в відкритому складі відбиває результат вирівнювання за зразком закритих складів.

У ненаголошених новозакритих складах давній *o майже послідовно зберігається в усіх берестейсько-пінських говірках: *подлітае, радость* (ПФП, I, 24), *возьму* (ПФП, I, 31), *взойды, взойшла* (ПФП, I, 37), *ны познала* (ПФП, I, 39), *зотхнула* (ПФП, I, 41), *ны пойду*

(ПФП, I, 51), *пошов, подходжае* (ПФП, I, 53), *подкотыла* (ПФП, I, 73), *пошлы* (ПФП, I, 89), *озьмэ* (ПФП, I, 98), *нэма конця, бэз погонця* (ПФП, I, 104), *одозвався* (ПФП, I, 107), *спознылася* (ПФП, I, 108), *маков цвіт* (ПФП, I, 109), *молодость* (ПФП, I, 112), *чоровныцы* (ПФП, I, 136), *до повночы* (ПФП, I, 139), *на добраноч, на ноч* (ПФП, I, 166), *обаллесса* (ПФП, I, 199), *повгроша* (ПФП, I, 209), *ластовкы* (ПФП, I, 232), *маковку* (ПФП, I, 302), *ровняйса, ровнятыса* (ПФП, I, 304), *пырожка, за воротьмы* (ПФП, I, 317), *поровняем, нэлюбосьць* (ПФП, I, 320), *поджінаты* (ПФП, I, 336), *снопка, словцэ* (ПФП, I, 341), *дойнычка* (ПФП, I, 364), *жартовлыва* (ПФП, I, 368), *гол/ле* (ПФП, I, 369), *моцній* (ПФП, I, 432), *звонком* (ПФП, I, 458), *овса* (ПФП, I, 475), *ольховыі* (ПФП, II, 223), *юв Роздвѣ* (ПФП, II, 278), *подвода* (ПФП, II, 480) та ін., пор.: “*А як дыткы поровняеш, тоді, дытя, загуляеш*” (ПФП, I, 320), “*Вун зо мною снопка звяжэ да вірнэе словцэ скажэ*” (ПФП, I, 341). У частині текстів відповідно до ненаголошеного етимологічного *о в закритому складі представлено рефлекс [у], що з’явився, очевидно, за аналогією до наголошених новозакритих складів: *пуд мостом* (ПФП, I, 29), *пудложыла* (ПФП, I, 68), *сокуль* (ПФП, I, 395), *пуд окэнычком* (ПФП, I, 185), *ягуд* (ПФП, I, 305), *пузній* (ПФП, I, 296), *по ягудцы* (ПФП, I, 322), *зур/кы* (ПФП, I, 362), *два стуж/кы* (ПФП, I, 475) та ін., пор.: “*Ой, пойду я по кладуццы, пэрэбэру по ягудцы*” (ПФП, I, 322), “*В мэнэ свэкруха – нэ матюнка. Да клэдыть мэнэ пузній сэбэ*” (ПФП, I, 296).

На частотність уживання сучасного [о] в говірках Берестейсько-Пінського Полісся практично не впливають окремі випадки підвищення артикуляції та посилення лабіалізації ненаголошеного [о], яке у зв’язку з цим заступається звуком [у]. Таке явище в опрацьованих текстах представлено усього кількома словоформами і не становить типологічної риси жодної із груп місцевих говірок: *вытупчэм* (ПФП, I, 59), *по двуру* (ПФП, I, 168), *по кладуццы* (ПФП, I, 322), *пуложымо* (ПФП, I, 388), пор.: “*А шчэ й будэ нам вэсэлій, як пуложымо на столі*” (ПФП, I, 388). Цей же процес зумовив оформлення в деяких говірках сполучника *бу < бо*: “*Ой, скрыпка плачэ, бу голос мае, а сокул плачэ, бу сьлюз ны мае!*” (ПФП, I, 457). Про нерегулярність його в берестейсько-пінських говірках свідчить кілька факторів: а) збереження ненаголошеного [о] в кореневій морфемі дієслова *росковалы* ‘розкували (про метал)’ (ПФП, II, 54), пор.: “*Прыіхалы на запоіны, там двэры да закованы. Мы ж двэры росковали, мы ж дівоньку запывалы*”; б) гіперична заміна [у] > [о] в кореневих морфемах дієслів *ковала* ‘кувала (про зозолу)’ (ПФП, II, 91), *тросыцца* ‘труситься’ (ПФП, II, 360), *рошаймо* ‘рушаймо’ (ПФП, II, 286), пор.: “*Нэ справэдлыва зозулька, нэ справэдлыва ковала*” (ПФП, II, 91), “*Бо вжэ ж на тобі друбна росыца тросыцца, бо вжэ ж на тэбэ чужа матэнька сварыцца*” (ПФП, II, 360), “*Як едятъ да коны сено, то ешчэ ж посэдэмо. А як ювжэ ж солуму, то рошаймо ж додому*” (ПФП, II, 286); в) у дієслівному суфіксі *-ова-*закріплення [у] замість ненаголошеного [о], по суті, не відбулося: *віровалы* (ПФП, I, 53), *частоваты* (ПФП, I, 162), *дывовалы* (ПФП, I, 165), *ночоваты* (ПФП, I, 121), *скрасовала* (ПФП, I, 150), *куповаты* (ПФП, II, 77), *завідоваты* (ПФП, II, 113), *годовалы* (ПФП, II, 137), *даровав* (ПФП, II, 139), *выратоваты* (ПФП, II, 142), *шлюбовала* (ПФП, II, 192), *шановаты, збытковаты* (ПФП, II, 251), *шановатымэ, цоловатымэ* (ПФП, II, 252), *шароваты, шаровала, шановала* (ПФП, II, 278), *шкодоваты* (ПФП, II, 288), *кухнэваты* (ПФП, II, 295), *шанованне* (ПФП, I, 240), *дывованне* (ПФП, I, 145), *выновата* (ПФП, I, 142) та ін., пор.: “*Да бэры ж, зятю, дочку дай умей шановаты, дай умей шановаты, нэ давай збытковаты*” (ПФП, II, 251), “*Заплач жэ, дівонько, в батьковей хаты, то будэш батька ліпш шановати*” (ПФП, II, 288), “*Надоіло мні дай дывоцкэ дывованне*” (ПФП, I, 145), хоча подекуди в опрацьованих текстах трапляються і пізніші форми типу на зразок *вірувалы* (ПФП, I, 55), *цолуваты* (ПФП, I, 113), *дарувала* (ПФП, I, 134), *дзінькувала* (ПФП, II, 294) та ін., пор.: “*Будэш мэнэ, жоно, шчыро ёбніматы, а я ж тэбэ, жоно, вірно цолуваты*” (ПФП, I, 113).

Тільки трьома випадками в опрацьованих текстах представлено явище афери – повної втрати початкового ненаголошеного [о]: *нэ ’ддаваты* (ПФП, I, 200), *’ддоваты* (ПФП, I, 480), *на чоротэ* (ПФП, I, 339), пор.: “*Трэ’ було ж, маты, молодэй нэ ’ддаваты*” (ПФП, I, 200), “*Закувала зовзулэнька юв болоты на чоротэ*” (ПФП, I, 339).

Релевантною особливістю говірок берестейсько-пінського ареалу є поява нових звуків на місці етимологічного *e в новозакритому складі, яка залежить від наголосу, а в наголошеному складі – також від характеру колишнього редукованого в наступному складі.

У наголошеній позиції в новозакритому складі на місці етимологічного *e виступають різні монофтонги, причому поява кожного з них у конкретній позиції зумовлена характером колишнього редукованого в наступному складі. Якщо в наступному складі представлений був редукований заднього ряду *ъ, то рефлексія *e в попередньому наголошеному новозакритому складі тотожна континуантам етимологічного *o в тій же позиції. У говірках східної групи основними рефlekсами давнього *e перед наступним твердим консонантом є монофтонги [y] після, як правило, депалаталізованих шиплячих та [ÿ] переднього ряду, який графічно позначається через ю і перед яким передньоязикові та губні приголосні (рідко також шиплячі) зберігають свою історичну м'якість; така рефлексія *e в говірках центральної групи спостерігається значно рідше: *жунка* (ПФП, I, 18), *жунки* (ПФП, I, 209), *шчуткою* (ПФП, I, 34), *п'чулки* (ПФП, II, 348), *тютка*, *покыдюнка*, *тюлка* (ПФП, II, 21), *грыбюнкою*, *вэрэтюнцэм* (ПФП, I, 34), *вычюрная* (ПФП, I, 37), *попюк* (ПФП, I, 69), *пэрэпюлцы*, *пэрэпюлчыны* (ПФП, I, 248), *росплюв* (ПФП, I, 303), *прывюз* (ПФП, I, 318), *в'юз* (ПФП, II, 41), *прыв'юз* (ПФП, II, 30), *прыв'юв* (ПФП, II, 28), *обов'юв* (ПФП, II, 40), *люг* (ПФП, II, 507), *по всюм світы* (ПФП, I, 39) та ін., пор.: “*Ой, чья ж то корывонька рыкае, чы нэ того ж дурня, шчо жунки нэ мае*” (ПФП, I, 209), “*Дай росплюв вун іі косу дай по правому жэ п'лычку*” (ПФП, I, 303). Тенденція до вирівнювання звукового складу кореневих морфем зумовила збереження монофтонгів [y], [ÿ] замість *e під наголосом у відкритому складі: *жуночку* (ПФП, I, 209), *бэрузоньку* (ПФП, I, 325), *с'вюкор* (ПФП, I, 318) < псл. **svekrъ*, *с'вюкорко*, *для с'вюкорка* (ПФП, I, 322), *пэрэпюлонькы* (ПФП, I, 136), *т'юлок* (ПФП, II, 62), а також в інших нетипових позиціях: *с'вюкра* (Р. відм. одн.) (ПФП, I, 318) (псл. **svekrъ*, але **svekra*), пор.: “*Прыказав мэні с'вюкор-таточко, шчоб на Шчодрыка торбу вышыла*” (ПФП, I, 401), “*Ой, ходыв Пэтрусь до поповы Насці, вона готовала пэрэпюлонькы в маслы*” (ПФП, I, 136). Тільки дією аналогії можна пояснити розвиток [ÿ] з секундарного [e] < *ъ незалежно від характеру складу у структурах *с'люзы* (ПФП, II, 502), *с'люзкы* (ПФП, I, 145), *сьлюз* (ПФП, I, 457) (псл. **slъza*), пор.: “*Ой, скрыпка плачэ, бу голос мае, а сокул плачэ, бу сьлюз ны мае!*” (ПФП, I, 457), “*На пахучым зіллі курожакы в'юцца, на сырочым высіллі гуркы с'люзы л'юцца*” (ПФП, II, 502).

У говірках східної групи в деяких словоформах на місці етимологічного *e в наголошеному новозакритому складі перед наступним твердим приголосним виступає монофтонг [o], перед яким приголосні, за винятком депалаталізованих шиплячих та губних, зберігають свою історичну м'якість: *мэтёлкою*, *пэрэпёлкою* (ПФП, II, 279), *з жонкою* (ПФП, II, 299), *пчол* (ПФП, II, 37), *п'чолкы* (ПФП, I, 436), *п'чолным роєм* (ПФП, II, 134), *пов'ёв* (ПФП, I, 456), *пов'ёз* (ПФП, II, 298) та ін., пор.: “*Напысала місяца з зоркою – іхатымэ жэнышко з жонкою*” (ПФП, II, 299), “*Выйду ж я на вулоньку – слэдка знать, гэто ж мою дочэньку пов'ёз зять*” (ПФП, II, 298).

Зауважимо, що депалаталізація історично м'яких губних перед монофтонгами [o] та [ÿ] як рефlekсами *e в говірках східної групи в основному супроводжувалася розвитком додаткової артикуляції [й], як і в багатьох інших говірках поліського ареалу: *пов'ёв* [пов'йов] < псл. **povedlъ*, *пов'ёз* [пов'йоз] < псл. **povezlъ*, *прыв'юв* [прив'йўв] < псл. **privedlъ*, *прыв'юз* [прив'йўз] < псл. **privezlъ* та ін.

Монофтонг [i] відповідно до етимологічного *e в наголошеному закритому складі перед наступним твердим приголосним в основному представлено в текстах, співвідносних із центральною групою берестейсько-пінських говірок: *пчїлка* (ПФП, II, 444), *п'чїлкы* (ПФП, II, 130), *прывїз* (ПФП, II, 448) та ін., пор.: “*Ой гула пчїлка, гула, коло нового улля*” (ПФП, II, 444), “*Прыїхав Колїчка от своей коханкы, прывїз матёнкы тонкыі подаркы*” (ПФП, II, 448). Такий же рефлекс у цих говірках виявлено на місці наголошеного *e в нетипових позиціях: *до с'вікра* (ПФП, II, 480) (псл. **svekrъ*, але **svekra*), *с'вікорко* (ПФП, I, 235), *до с'вікорка*

(ПФП, I, 372), *с'вікратко* (ПФП, I, 94), пор.: “*Ёй, с'вікратко, да муї татко, поколышы ты ж мое діятко*” (ПФП, I, 94), “*Ёх, с'вікорко горэ шчэ й за плужэчком ходыть*” (ПФП, I, 235).

Тільки в одній говірці східної групи в окресленій фонетичній позиції спостережено монофтонг [e]: *повэз* (ПФП, II, 298), пор.: “*Да поють певнычкы, куркы сплять, ніде ж нашэ дытятко повэз зять*”. Із цією ж говіркою співвідноситься форма *п'чылонькы* (пор.: “*Юв нэбы гудэ – Прычыстая йдэ, Прычыстая йдэ, пчылонькы вэдэ*” (ПФП, I, 436)), де кореневе [и] – ще один рефлекс наголошеного *e в перед твердим приголосним, щоправда, він представлений у відкритому складі як наслідок аналогії.

Якщо ж після складу з етимологічним *e йшов склад, у якому виступав редукований переднього ряду *ь, то в таких випадках рефлекси *e в говірках берестейсько-пінського ареалу тотожні континуантам *ё. У говірках східної групи відповідно до давнього *e в цій позиції часто виступає монофтонг [e], приголосний перед яким, як правило, депалаталізований: *сэм* (ПФП, I, 214), *мытэль* (ПФП, II, 455), *корэннечко* (ПФП, I, 183), *за печкою* (ПФП, I, 94), пор.: “*Ёно дівка в цэрквы стала, на сэм сажнюв в зэмлю впала*” (ПФП, I, 40), “*На нашы коны мытэль мытэ, на нашы сваты дожджык ідэ*” (ПФП, II, 455), “*Як жыла я сэм літ удовою, я ж нэ чула нужок пуд собою*” (ПФП, I, 163), “*А молодычкам – то й нэволэнька: на прыпэчку дай горичок кыпыть, а за печкою дай дытя крычыть*” (ПФП, I, 94). У говірках обох груп серед рефлексів *e в наголошеному закритому складі перед наступним історично м'яким приголосним представлено монофтонг [i]: *корінне* (ПФП, II, 54), *піч, міч* (ПФП, I, 354) < псл. *тець та ін.; спорадично в цій позиції засвідчено монофтонги [и]: *по п'лычку* (ПФП, I, 303), *корыннечко* (ПФП, I, 164) та [y]: *вэсюлічко* (ПФП, I, 162), пор.: “*Моя коса, як міч гостра, моя жінка, як піч товста*” (ПФП, I, 354), “*Дай росплюв вун іі косу дай по правому жэ п'лычку, дай розльв вун іі слэзку дай по білому жэ лычку*” (ПФП, I, 303)), “*Як будэши, мыльй, дочкы замуж ёддоваты, то прыдэши, мыльй, на вэсюлічко зваты*” (ПФП, I, 162). Поява [i] під наголосом у відкритому складі у словоформах *п'ліча* ‘плечі’ (ПФП, II, 30), *на п'лічах* (ПФП, II, 40) (пор.: “*Батько натыснув булочкэю на пліча молодых*” (ПФП, II, 30)) та розвиток [i] з наголошеного секундарного [e] < *ь перед колишнім м'яким приголосним у формах *жінчыкув, жінчыкы* (ПФП, I, 330) < *зьльсікь (пор.: “*Жнітэ, жінчыкы, жнітэ, самы сэбэ ж нэ познітэ*” (ПФП, I, 330)) – наслідки аналогічного вирівнювання за зразком морфем, у складі яких [i] – рефлекс давнього *e в наголошеному новозакритому складі.

У ненаголошеному закритому складі етимологічний *e в берестейсько-пінських говірках переважно зберігається: *сэмсот* (ПФП, II, 215), *камэнь* (ПФП, I, 73), *понэл* (ПФП, II, 275), *осэнь* (ПФП, II, 314), *прыпэк, прыпэчкы* (ПФП, II, 364), *на прыпэчку* (ПФП, I, 94), *грэбэньцов* (ПФП, II, 119), *грэбэньця* (ПФП, II, 167) та ін., часом унаслідок підвищення і звуження артикуляції заступаючись звуком [и]: *камынь, бэз корыньця* (ПФП, I, 457), *запычкы* (ПФП, II, 364), *хмыльного* (ПФП, II, 401), *вылыз* (ПФП, I, 479) та ін., пор.: “*Я й того старого... здавнюв нэзлюбыла... пуд ёго слэдышчэ камэнь подкотыла*” (ПФП, I, 73), “*Розгоняйса ж, маты, по вэлыкуй хаты. З запычка да на покутте*” (ПФП, II, 364), “*Ой, камынь ростэ да быз корыньця*” (ПФП, I, 457), “*Тры гарныцы пыва хмыльного од еі братэнька рідного*” (ПФП, II, 401). У позиції після шиплячих в ненаголошеному закритому складі [e] збереглося, але лабіалізувалося, перейшовши в [o]: *жонкы* (ПФП, II, 30), *вэчор* (ПФП, I, 143), *вэчорныцы* (ПФП, I, 227), пор.: “*Як я з тобою дай ны вэчор стояла, як я ж тобі дай всю правду казала*” (ПФП, I, 143). У зв'язку з цим [o] замість сподіваного [e] зберігається й у відкритому складі: *пчолочкы* (ПФП, I, 421), *жоночкы* (ПФП, II, 279), *жоночкі* (ПФП, I, 288), *жонок, жоночок* (ПФП, I, 18), *жонухно* (ПФП, I, 113), пор.: “*В ёго пчолочкы на тры садочкы*” (ПФП, I, 421).

Рідко в ненаголошених закритих складах на місці *e за аналогією до наголошеної позиції виступають рефлекси [y] або [y]: *вэчур* (ПФП, I, 475), *тюткы* (ПФП, II, 371), *матюнка* (ПФП, I, 296), пор.: “*Добры вэчур, пане-господару! Чы дозволытэ кугутаты? – Кугутайтэ!*” (ПФП, I, 475)), “*Чы йе в наших молодых сусіды близькія й далёкія, браты й сёстры, дядькы й тюткы, батько й маты?*” (ПФП, II, 371), “*В мэнэ с'вэкорку – нэ батэйку,*

в мэнэ свэж¹руха – нэ ¹матюнка” (ПФП, I, 296). У структурах ¹нэрстюн (ПФП, I, 74), слюз¹камы (ПФП, II, 260) аналогія уможливила розвиток [ʏ] в ненаголошеному закритому складі з секундарного [e] < *ь, пор.: “Я ж того молодого... здавнюв полюбыла... Пуд ёго слыдочок ¹нэрстюн подкотыла” (ПФП, I, 74), “Ой, вставай, татонько, ранэнько да польвай рутоньку частэнько... Ой, а зрання – друбнымы слюз¹камы, коб прыймалас рутонька квыткамы” (ПФП, II, 260).

Кілька фонетичних процесів зумовили зменшення в говірках берестейсько-пінського ареалу частотності вживання сучасної фонемі [e] незалежно від її походження. Так, опрацьовані фольклорні тексти практично в усіх говірках відбивають звичайно непослідовне та різне за ступенем, мірою вияву підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [e], наслідком чого стає заступлення його, як правило, звуком [и], що графічно позначається через *ы*: *высну* (ПФП, I, 24), *завыніла* (ПФП, I, 24), *зымліца* (ПФП, I, 142), *долынька* (ПФП, I, 36), *лыжала* (ПФП, I, 36), *высілле* (ПФП, I, 153), *звысылыла* (ПФП, I, 37), *вычэра* (ПФП, I, 37), *повычэрай* (ПФП, II, 247), *на прыстолы* (ПФП, I, 41), *быры, выды* (ПФП, I, 56), *прырасна* (ПФП, I, 58), *быроза* (ПФП, I, 88), *бырозонька* (ПФП, II, 231), *по бырожку* (ПФП, I, 207), *пышынычного* (ПФП, I, 118), *чырвонуй* (ПФП, I, 130), *ля тыбэ* (ПФП, I, 142), *чырывычкы* (ПФП, I, 128), *сыстрыца* (ПФП, I, 149), *попырод* (ПФП, I, 456), *свыкрухні* (ПФП, II, 469), пор.: “Шчо й у вас вынкы дай усё клёновыі, а чырывычкы дай усё козловыі” (ПФП, I, 128), “Ой, быры, паненко, шовковый шнурочок, да быры, паненко, Цмока за рожочок. Да выды, паненко, дай по всёму світу” (ПФП, I, 56), “Зуронька взойшла, всэ полэ й освытыла. Дівчына выйшла – козака звысылыла” (ПФП, I, 37). У позиції після [й] ненаголошене [e] внаслідок асиміляції зазнає більшого звуження і більшою мірою підвищує артикуляцію, через що в більшості говірок обох груп реалізується в звукові [i]: *набушуісса*² (ПФП, I, 24), *мудруіцца, лынуіцца* (ПФП, I, 314), *знаітэ, мынаітэ* (ПФП, I, 414), *маімо, порубаімо* (ПФП, II, 329), *втыраіцця, пытаіцця* (ПФП, II, 441), пор.: “Ой, шчо ж вы мэнэ да ны знаітэ, ой, шчо ж вы мэнэ да мынаітэ” (ПФП, I, 414), “Еі батэнько ў воріт стоіть, у воріт стоіть, хустку дэржыть і хустынкаю втыраіцця, свого дытятка пытаіцця” (ПФП, II, 441). Більш виразне звуження й підвищення артикуляції ненаголошеного [e] до [i] в говірках східної зони спорадично фіксується також після губних, шиплячих та передньоязикових [д’], [т’], [з’], [с’], [л’], які в цьому ареалі частково зберігають свою історичну м’якість: *жін’цы* (ПФП, I, 300), *жін’цям* (ПФП, I, 314), *жін’ців* (ПФП, I, 358), *звіло* (ПФП, I, 262), *подвізэмо* (ПФП, II, 439), *мі’чом* (ПФП, I, 437), *звініты* (ПФП, II, 52), *ичоніділы* (ПФП, I, 142), *ліжала, діржала* (ПФП, I, 147), *місті ‘месті’* (ПФП, I, 156), *зірно* (ПФП, I, 232), пор.: “Ой, дыво нам, жінцы, дыво, шчо пры місяцу дай жныво” (ПФП, I, 300), “Будэ калына шуміты, будэ дорожка звініты” (ПФП, II, 52), “Прышла з корчомкы, стала хату місті, а нэвістку шле в полэ обід нэсті” (ПФП, I, 156), “Шчэ ж бу ты, доню, юв колысцы ліжала, то лыхая доля юв голувцы стояла” (ПФП, I, 147). Наведений фактаж дає підстави припускати, що розвиток ненаголошеного [e] до [и] почався до депалаталізації приголосних перед [e] і відбиває наслідки асиміляції голосного середнього піднесення до попередніх м’яких приголосних.

Одиничним прикладом в опрацьованих текстах представлено виразне обниження й розширення артикуляції ненаголошеного [e] після історично м’якого шиплячого до [a]: *пшаныцы* (ПФП, I, 475), пор.: “Ой, дасть тобі Быг два стужкы жыта, Два стужкы жыта, трэтіі – пшаныцы” (ПФП, I, 475). Розвиток [e] > [a] в цій позиції, очевидно, зумовлений був асиміляцією [e] як звука переднього ряду середнього піднесення до попереднього депалаталізованого шиплячого.

Фольклорні тексти з берестейсько-пінського ареалу, особливо східної його частини, засвідчують певне розширення функціонування [o], що виникло з наголошених *e, *ь після м’яких і стверділих приголосних перед твердими та в кінці слова. Як правило, заступлення наголошених *e та *ь в цій позиції звуком [o] супроводжується збереженням м’якості

² Упорядковуючи до друку фольклорні тексти, упорядник літерою *i* після голосних та на початку слова послідовно позначив звукосполучення [йі].

попереднього приголосного: *колёса* (ПФП, I, 21), *колёсамы* (ПФП, II, 221), *сёстры* (ПФП, II, 371), *всё* (ПФП, I, 53), *шатёр* (ПФП, I, 451), *с'вёкорко* (ПФП, I, 309), *у с'вёкорка* (ПФП, I, 148), *овёс* (ПФП, I, 480), *сэм дён* (ПФП, I, 214), *в тёмному* (ПФП, II, 267), *вэсёло* (ПФП, I, 28), *высёлая* (ПФП, I, 29), *далёко* (ПФП, I, 17), *лёгко* (ПФП, I, 65), *лёгонько* (ПФП, I, 69), *лёгынько* (ПФП, I, 76), *бэлёный, зэлёный* (ПФП, I, 87), *зылён явур* (ПФП, I, 309), *зылёного клёну* (ПФП, I, 124), *пэркалёву, вышнёвым* (ПФП, I, 150), *повалёна* (ПФП, I, 113), *прывэзёна, розлэ'тёна, мэ'тёна* (ПФП, I, 235), *мэ'тёная* (ПФП, I, 464), *злюблёно, вый'дэно* (ПФП, II, 218), *пудвэ'дэно* (ПФП, II, 294), *куп'лёная* (ПФП, II, 169), *я'сён, кра'сён* (ПФП, I, 437) та ін., пор.: “*Ой, скыну ж з тэбэ бэлёный, наложу ж тэбэ зэлёный*” (ПФП, I, 87), “*Да вынэсы ж мэнэ, Божэ, з тёмного да луга в полэ*” (ПФП, II, 267), “*Ой, вэлів жэ мні с'вёкорко много діла зробіты ... сэм кюп жыта дай нажаты*” (ПФП, I, 309), “*Высна ідэ, пора ідэ, пора ідэ высёлая*” (ПФП, I, 29). За аналогією до наголошених складів перехід *е та *ь в [о] після м'яких приголосних перед твердими відбувся в ненаголошеній позиції: *узёл* (ПФП, II, 37), *свёк'ров* (ПФП, I, 315), *свёк'ровка, свёк'рувка* (ПФП, II, 259), *свёк'русы* (ПФП, I, 147), *свёк'рочка* (ПФП, I, 401), *клё'новыі* (ПФП, I, 128), *клё'ныны* (ПФП, I, 215), *пэрстён* (ПФП, I, 443), *пэрстёнка* (ПФП, I, 75), *на сёмух* (ПФП, II, 513) < *на семохъ та ін., пор.: “*Шчо й у вас вынкы дай усё клёновыі, а чырывычкы дай усё козловыі*” (ПФП, I, 128), “*Нашы сваты – хворсуны, на сёмух одны штаны*” (ПФП, II, 513). Шиплячі та [р] перед [о] з *е та *ь послідовно депалаталізувалися: *дышовы* (ПФП, II, 458), *засму'чона* (ПФП, I, 30), *засму'чоная* (ПФП, I, 464), *ро'жоное, су'жоное* (ПФП, I, 309), *спэ'чон, спэ'чонный* (ПФП, II, 75), *коло'чонный, моло'чона* (ПФП, II, 216), *запра'жоно* (ПФП, II, 294), *хрыш'чоную* (ПФП, II, 332), *ш'чодрый* (ПФП, I, 444), *ш'чодрычкам* (ПФП, I, 487), *шчод'рэц* (ПФП, I, 436), *Шчод'рухы* (ПФП, I, 448), *шчод'ровку* (ПФП, I, 462), *шчод'рывка* (ПФП, I, 475), *сычо'выцу* (ПФП, I, 308), *чоснычку* (ПФП, I, 289), *быроза* (ПФП, I, 88), *бэрозы, твэрозы* (ПФП, I, 220), *бэрозонька* (ПФП, II, 54), *бырозонька* (ПФП, I, 397), *вэровкы* (ПФП, I, 240), *впэрод* (ПФП, I, 308), *попэрод* (ПФП, I, 415), *попырод* (ПФП, I, 456), *спэроду* (ПФП, II, 303), *напэрод* (ПФП, II, 315), *сэрод* (ПФП, I, 412), *посэрод* (ПФП, I, 401), *на чо'ротэ* (ПФП, I, 339), *на дэровы* (ПФП, I, 459), *всі бэро'гі* (ПФП, I, 214), *по бырож'ку* (ПФП, I, 207) та ін., пор.: “*Трэ' було нэ сікты да білоі бэрозы, вы ж мэнэ бралы нэ п'яны, а твэрозы*” (ПФП, I, 220), “*Славная панна попырод ходыть, попырод ходыть да танок водыть*” (ПФП, I, 456), “*Вбачылы куну дай на дэровы, дай на дэровы, панну – юв хаты*” (ПФП, I, 459). У структурі *цэбор* (пор.: “*Ой, ныхто ны вгодае, шчо в нашом короае: пуд мукы шынычныі, цэбор воды крынычныі*” (ПФП, II, 82)) відсутнє пом'якшення в окресленій фонетичній позиції губного.

Виразне розширення артикуляції [’e] до [’o] в цій позиції можна пояснити асиміляцією [e] як звука переднього ряду до наступного твердого приголосного. Про залежність розвитку [’e] > [’o] від характеру наступного консонанта свідчить поява в деяких словоформах вставних голосних [e] або [o] залежно від наступного твердого чи м’якого приголосного. Так, у слові *вітёр* (ПФП, I, 87) < псл. *větrъ між двома твердими приголосними постав секундарний інтерконсонантний голосний [’o], тоді як перед наступним м’яким приголосним у формі *огэнь* (ПФП, II, 54) < псл. *ognь – голосний переднього ряду [e], пор. у контексті: “*Ой, скыну ж з тэбэ бэлёный, наложу ж тэбэ зэлёный. Хоч вітёр віе – нэ звіе*” (ПФП, I, 87), “*Копытамы да корінне б’ють, да шапкамы голлечко ламнють, на корінне да огэнь кладуть*” (ПФП, II, 54).

Разом із тим у говірках берестейсько-пінського ареалу існують окремі відхилення від загальної закономірності переходу [e] в [o] після шиплячих перед твердими приголосними: *чэрнявая* (ПФП, I, 192), *чэрнявоі* (ПФП, I, 280), *чэрнэнька, надчэрнійшу* (ПФП, I, 85), *до вэчэра* (ПФП, I, 221), *нэжэнат* (ПФП, I, 440), *мэшочэк* (ПФП, I, 437), *чытыры* (ПФП, II, 288), пор.: “*На добраноч, чэрнявая, на добраноч, да подай жэ мні білу ручэньку наноч*” (ПФП, I, 192), “*Ой, а хто й у нас нэжэнат ходыть*” (ПФП, I, 440).

Етимологічний голосний *ѣ в говірках берестейсько-пінського ареалу представлений кількома рефlekсами, причому розвиток кожного з них залежав від наголосу. За специфікою

рефлексії давнього *ě опрацьовані фольклорні тексти відбивають протиставлення східної та центральної груп берестейсько-пінських говірок.

У говірках центральної групи відповідно до етимологічного *ě в наголошеній позиції майже послідовно засвідчено монофтонг [i], що кількісно переважає і в говірках східної групи, де, однак, можливі й інші рефлекси наголошеного *ě: *ходітэ, ізвітэ* (ПФП, I, 386), *сілы, з'ілы, різаты* (ПФП, II, 405), *кормітэ, поідэ, місяць* (ПФП, II, 420), *йісты, сісты, місцэ, сіна, пораdnілы, польтілы* (ПФП, II, 455), *пісня, зазвыніла, прылэтіла, наісса, дівка* (ПФП, I, 24), *юв нэдлію, по обіды, по світы, грішных, лісом* (ПФП, I, 39) та ін., пор.: “*Пытэ, ворогы, да гуркую горілку, ёно ж ны судітэ да мынэ, млоду дівку*” (ПФП, I, 139), “*Час-пора, сватковы, додому, поілы конькы солому. Ой, ны так солому, як стріху, завэзэмо млоду на втіху*” (ПФП, II, 485).

У багатьох текстах, співвідносних зі східною групою берестейсько-пінських говірок, на місці наголошеного *ě після [й] та інших пом'якшених у цій позиції приголосних відбито рефлекс [e]: *свечы* (ПФП, I, 54), *сэмылетко* (ПФП, I, 104), *проела* (ПФП, I, 112), *сыроежску* (ПФП, I, 302), *поедэм* (ПФП, I, 138), *прысесты, есты* (ПФП, I, 198), *сейса, лес* (ПФП, I, 338), *поелы, венчыка, дело* (ПФП, I, 208), *хлев* (ПФП, I, 209), *з сенэчок* (ПФП, I, 227), *нэ сумела* (ПФП, I, 235), *снаданне* (ПФП, I, 240), *посею* (ПФП, I, 247), *девчыно* (ПФП, I, 280), *нагневавса* (ПФП, I, 339), *проехаты, змераты* (ПФП, I, 441), *ехаты, жэлезнымы* (ПФП, II, 49), *лейтэ* (ПФП, II, 66), *ветку* (ПФП, II, 82), *светыть, едэ* (ПФП, II, 113), *мылейшыій* (ПФП, II, 128), *поедэм, горелкою* (ПФП, II, 218), *умей, болетымэ, розуметымэ* (ПФП, II, 251), *смеху, стреху* (ПФП, II, 287), *девса* (ПФП, II, 339), *нагретэса* (ПФП, II, 334) та ін., пор.: “*Будэм ехаты чотыры ж мылі лугамы, ёх, а п'ятую – да жэлезнымы мостамы*” (ПФП, II, 49), “*В пэршых воротёх місячык светыть... в трэтіх воротёх жынышок едэ*” (ПФП, II, 113), “*Да бэры ж, зятю, дочку дай умей шановаты*” (ПФП, II, 251).

Очевидно, у зв'язку з загальною тенденцією до депалаталізації приголосних перед *e та *i відповідні рефлекси давнього *ě в говірках східної групи частково втратили здатність пом'якшувати попередні приголосні звуки. Так, монофтонг [e] з твердим попереднім приголосним засвідчено у словоформах *нэдэль, нэдэлька* (ПФП, I, 17), *дэты, молодэты* (ПФП, I, 19), *дэвчына* (ПФП, I, 58), *дэвка* (ПФП, I, 82), *поцэлыв, стрэлыв* (ПФП, I, 130), *сустрэв* (ПФП, I, 189), *в водэ, на дворэ* (ПФП, I, 187), *в стрэсы* (ПФП, I, 194), *горэлку, горэлочку* (ПФП, I, 195), *на рэчку* (ПФП, I, 203), *дэвоньцы* (ПФП, I, 288), *з'вэронька* (ПФП, I, 381), *грэшны* (ПФП, I, 262), *рэкі* (ПФП, II, 112), *лэзэ* (ПФП, II, 119), *горэшкі* (ПФП, II, 227), *рэжэ, лэзэ* (ПФП, II, 370), *ўвэртэвса* (ПФП, II, 339), *тышэйша* (ПФП, II, 224), також у флексіях наказового способу: *занэ'сэмо* (ПФП, I, 322), *хо'дэмо* (ПФП, I, 288), *хо'дэм* (ПФП, I, 149) та ін., пор.: “*В одному танку – дэвка в вэнку*” (ПФП, I, 82), “*Пэйтэ, сусідочки, мою гурку горэлку*” (ПФП, I, 195), “*У нашого дядька хорошэнько на дворэ, стоіть чэрэшэнька, всэ корэннечко в водэ*” (ПФП, I, 187), “*Мы любылыса, як горабэйкы в стрэсы*” (ПФП, I, 194). Трохи меншою частотністю в цій позиції характеризується монофтонг [и]: *дывэр, дывэровы* (ПФП, I, 19), *стрылка, горыльцы* (ПФП, I, 100), *горылочкі* (ПФП, I, 341), *вэлыла* (ПФП, I, 263), *рычкі* (ПФП, I, 356), *по дворы* (ПФП, I, 160), *старыйшые* (ПФП, II, 241), часто у флексіях наказового способу: *колы'шымо, подэр'жымо, однэ'сымо* (ПФП, II, 332), *занэ'сымо* (ПФП, I, 323), *тра'сытэ, купытэ* (ПФП, II, 367), *бэ'рытэ* (ПФП, I, 21), *ідытэ* (ПФП, II, 303), *стано'вытэ* (ПФП, II, 336), *нава'рытэ* (ПФП, II, 335), *поды'вытэса* (ПФП, II, 76) та ін., пор.: “*Одозвалась моя доля по туй бочок рычкі-мора*” (ПФП, I, 356), “*Ой, сусіды запроханы, да кышэні трасытэ, коровая купытэ*” (ПФП, II, 367), “*Маты ны оддасть, родына ж нэ вэлыла*” (ПФП, I, 263). Помічено, що депалаталізації перед рефлексами давнього *ě підлягають найчастіше вібрант [r'], передньоязикові проривні [d'], [t'], [z'], [c'].

Лише в іменникові *хлюв* (пор.: “*Ой, я – сваішка лэныва, я юв хлюв ны ходыла, я юв хлюв ны ходыла і корув ны доіла*” (ПФП, II, 238)), що зафіксований в одній із говірок східної групи, у наголошеній позиції представлено нетипову рефлексію *ě > [y̯], що стала можливою, очевидно, внаслідок лабіалізації [i] під впливом наступного [v] або [y̯]. Одиначний випадок рефлексії *ě > [ʼa] в наголошеній позиції, безперечно, відбиває вплив

звукової системи польської мови: *квяткы* (ПФП, I, 159), пор.: “*Ны стоптав жэ я ны руткы, ны мяткы, ны стоптав жэ я да ньякыі квяткы*” (ПФП, I, 159).

У ненаголошеній позиції в говірках східної групи етимологічний **ě* рефлексує переважно як монофтонг [e], приголосні перед яких в основному депалаталізовані: *вылэтэла* (ПФП, I, 17), *сэм’ю, свэтлыца* (ПФП, I, 18), *свэтыло* (ПФП, I, 167), *вэнкы* (ПФП, I, 61), *по вэночку, лэичынонька* (ПФП, I, 131), *дэвкы* (ПФП, I, 34), *дэвочкам* (ПФП, I, 23), *звэрыну* (ПФП, I, 459), *звэроваты* (ПФП, I, 373), *рэзучую, дэдок* (ПФП, I, 29), *сповздайся* (ПФП, I, 54), *слэду, слэдку* (ПФП, I, 75), *по слэдышчах* (ПФП, I, 64), *по слэдочках* (ПФП, I, 65), *бэлява* (ПФП, I, 132), *бэлёный* (ПФП, I, 87), *бэлійшыі* (ПФП, II, 128), *бэлыла, пэрэбэлыла* (ПФП, I, 147), *бэжыть* (ПФП, I, 104), *выбэгае* (ПФП, I, 207), *бэгуча, бэдують* (ПФП, I, 236), *змэныла* (ПФП, I, 112), *нэ вдэліла* (ПФП, I, 108), *надэліты* (ПФП, II, 368), *замэсь* (ПФП, II, 40), *мэшчанкы* (ПФП, I, 165), *мэшчанам* (ПФП, I, 329), *вэнчавса* (ПФП, I, 167), *лэныва* (ПФП, I, 198), *посэчу* (ПФП, I, 214), *пэсок* (ПФП, I, 244), *вэрнійшого* (ПФП, I, 302), *дэток вэнчаты* (ПФП, II, 176), *в дэжі* (ПФП, I, 336), *в сэножаты* (ПФП, I, 338), *вэдэрцэ* (ПФП, II, 257), *мэшоцэк* (ПФП, I, 437), *в мэшку, пэшком* (ПФП, II, 217), *свэчкы* (ПФП, I, 437), *спэвайтэ* (ПФП, I, 444), *обмэняты* (ПФП, I, 457), *стэну* (ПФП, II, 49), *вгнэвіты* (ПФП, II, 124), *вквэтыла* (ПФП, II, 149) та ін., пор.: “*Нашы сваты пэшком ішлы, молодого в мэшку нэслы*” (ПФП, II, 217), “*Дайтэ батюшцэ знаты: вэзэм дэток вэнчаты*” (ПФП, II, 176), “*Маруся бэлыла да пэрэбэлыла, а своію свёкровцы всё равно ны вгодыла*” (ПФП, I, 147). Пом’якшені приголосні, за винятком постійно м’якого [й], перед ненаголошеним [e] з **ě* в цій говірковій групі трапляються зовсім рідко: *выбэгае* (ПФП, I, 207), *кветочки* (ПФП, I, 288), *цеток, лесок* (ПФП, I, 339), *доспевае* (ПФП, I, 350), *снеданне* (ПФП, I, 240), пор.: “*А з-пуд того сада сывій кінь быбэгае*” (ПФП, I, 207), “*Обогнав вун еі цеток дай на жовтэсэнський лесок*” (ПФП, I, 339).

Монофтонг [и] відповідно до ненаголошеного **ě* абсолютно домінує в говірках центральної групи, хоча великою частотністю характеризується і в говірках східної зони, де в цій позиції кількісно переважає рефлекс [e]: *сым’я* (ПФП, II, 351), *хлывэчкы* (ПФП, I, 421), *заспывалы* (ПФП, I, 27), *дывкы* (ПФП, I, 63), *дывочкамы* (ПФП, I, 32), *дывоцкэ* (ПФП, I, 145), *освытыла* (ПФП, I, 37), *сповыдайся* (ПФП, I, 40), *спывалы* (ПФП, I, 40), *звынчелы* (ПФП, II, 435), *вынкы* (ПФП, I, 63), *выночка* (ПФП, I, 98), *пысочку* (ПФП, I, 65), *слыдочок* (ПФП, I, 74), *дыток, дыткам* (ПФП, I, 107), *зацвыла* (ПФП, I, 134), *цыну* (ПФП, II, 33), *оцынылы* (ПФП, II, 401), *вытаты* (ПФП, I, 436), *вытаннічко* (ПФП, II, 488), *пуд сынмы* (ПФП, II, 476), *былявая* (ПФП, I, 155), *лынывы* (ПФП, I, 146), *росцвытаеш* (ПФП, I, 219), *цыловаты* (ПФП, I, 257), *дыжу, замысыты* (ПФП, I, 309), *сыножаты* (ПФП, I, 318), *пудлытають* (ПФП, I, 323), *змынывса* (ПФП, I, 338), *мынятыса* (ПФП, I, 413), *мышчаночки* (ПФП, I, 432), *в лыску* (ПФП, I, 437), *пыску* (ПФП, I, 468), *замытае* (ПФП, I, 438), *сныгы* (ПФП, II, 423), *сныжынкы* (ПФП, I, 454), *сплытала, спышыла* (ПФП, I, 455), *мысыла* (ПФП, II, 65), *пышком, в мышку* (ПФП, II, 217) та ін., пор.: “*Выйды, выйды, батынько, з свычамаы... вжэ мы твое діятко звынчелы*” (ПФП, II, 435), “*Ой, вэлів жэ мні свёкорко много діла зробіты... дыжу хліба замысыты шчэ й вычэры наварыты*” (ПФП, I, 309), “*Дывочки выночок кончылы, оцынылы ёго дорого*” (ПФП, II, 401).

Випадки рефлексії ненаголошеного **ě* як [i] засвідчені в текстах, співвідносних з обома групами берестейсько-пінських говірок, хоча в жодній із цих груп, за нашими спостереженнями, монофтонг [i] в цій позиції кількісно не домінує: *розгнівыла, гнівлывій* (ПФП, II, 452), *вітры* (ПФП, II, 456), *дідушно* (ПФП, I, 30), *цвітнійшого* (ПФП, II, 302), *дівок* (ПФП, I, 18), *дівочок* (ПФП, II, 390), *одцвітае* (ПФП, I, 18), *подлітае* (ПФП, I, 24), *выіжжаты* (ПФП, I, 152), *біда* (ПФП, I, 163) та ін., пор.: “*Коб ты, сванэчка, нэ поквапыла... мого тэстэнька нэ розгнівыла, бо мой тэстэнько вэльні гнівлывій*” (ПФП, II, 452).

У говірках східної частини берестейсько-пінського ареалу в кількох словоформах виявлено випадки нетипової рефлексії ненаголошеного **ě* як [o] та [y]: *цолуваты* (ПФП, I, 113), *цолую, цолують* (ПФП, I, 80), *цоловатымэ* (ПФП, II, 252), *поцолуе* (ПФП, I, 341), *сповалы* (ПФП, II, 119), *спуваты* (ПФП, II, 36), пор.: “*Як свекорка шановатымэ, свёкровку*

поважатымэ... – Іваночка цоловатымэ” (ПФП, II, 252), “*Конькі заржалы, музыкі загралы, молодыі свашкі хорошэ сповалы*” (ПФП, II, 119), “*Можуть воны самы і спуваты*” (ПФП, II, 36). У звуковій структурі варіантів типу *цолуваты* розвиток **ě* > [o], ймовірно, зумовлений асиміляцією голосних [e] або [и] як кількісно домінуючих у цій говірковій групі рефлексів ненаголошеного **ě* до [y] в наступному складі. У випадках *сповалы, спуваты* можна вбачати наслідки лабіалізації якогось із рефлексів ненаголошеного **ě* під впливом наступного [в] (пор. подібне явище в структурі *хлюв* < **хлѣвъ*).

У деяких лінгвальних системах східної діалектної групи берестейсько-пінських говірок дослідники відзначають різні проміжні стадії розвитку етимологічних **ы* та **і* в сучасний голосний [и], фіксуючи відповідно до **ы* та **і* нестійкі фонетичні варіанти на зразок [и¹], [и^н] та констатуючи часткове збереження приголосними м'якості перед рефlekсами **і* (Скопненко, 94). Фольклорні тексти, співвідносні з говірками східної частини берестейсько-пінського ареалу, в основному відбивають звичайно непослідовне збереження **і*: *полэтиш* (ПФП, I, 291), *прылэтиш* (ПФП, I, 241), *ластавіца* (ПФП, I, 17), *рыбіну* (ПФП, I, 459), *робів* (ПФП, I, 31), *іті* (ПФП, I, 52), *йтімэ* (ПФП, I, 285), *собірають* (ПФП, I, 93), *обіраты* (ПФП, I, 254), *мільй, міловаты* (ПФП, I, 103), *ны трапіла, потрапіла* (ПФП, I, 108), *нэ вдэліла* (ПФП, I, 108), *шлі* (ПФП, II, 62), *вішэнь* (ПФП, I, 110), *на мэду-віну* (ПФП, I, 112), *мілэ* (ПФП, I, 113), *зымліца* (ПФП, I, 142), *корэністэе, колосістэе* (ПФП, II, 63), *мэсті, нэсті* (ПФП, I, 214), *положіты* (ПФП, I, 170), *пітэ* ‘пийте’ (ПФП, I, 181), *вэліш, звэлічаты* (ПФП, I, 440), *звіты, наложіты* (ПФП, II, 88), *ростіты* (ПФП, I, 423), *тэліцу* (ПФП, I, 220), *зліняють* (ПФП, I, 229), *відная* (ПФП, I, 237), *віднэнько, завідоваты* (ПФП, II, 113), *біты* (ПФП, I, 241), *выбівае* (ПФП, I, 438), *забіло* (ПФП, I, 379), *стрэлів, поцэлів* (ПФП, I, 245), *вэльні* (ПФП, I, 248), *поповіч* (ПФП, I, 250), *пожэні* (ПФП, I, 272), *бэліла* (ПФП, I, 276), *малін* (ПФП, I, 337), *озьмі* (ПФП, I, 353), *жэньчкі* (ПФП, I, 361), *пуджінаты* (ПФП, I, 336), *сэрпік* (ПФП, I, 379), *каліточка* (ПФП, I, 407), *двэрмі* (ПФП, II, 124), *вгнэвіты* (ПФП, II, 124), *блізко* (ПФП, II, 164), *місочки* (ПФП, II, 264), *мінэ* (ПФП, II, 268), *посадіты* (ПФП, II, 280), *помогті* (ПФП, II, 38), *высті* (ПФП, II, 35) та ін., пор.: “*Ой, вставай, дочушко, вставай, одэвайса, до мора по воду іті зобырайса*” (ПФП, I, 52), “*Ювмыласа, стала хатэньку мэсті, а свекровка кажэ: – Трэба обід нэсті*” (ПФП, I, 214), “*Ой, зэлэная рута блізка долю стояла*” (ПФП, II, 164). Після задньязыкових та фарингального [г] у деяких словоформах в говірках східної групи простежено розвиток **ы* > [і]: *кії* (ПФП, I, 103), *по сокірочыы* (ПФП, I, 23), *скіньмоса* (ПФП, I, 90), *нужэнькі* (ПФП, I, 125), *навікі* (ПФП, I, 147), *хлопчыкі-молойчыкі* (ПФП, II, 71), *ключыкі* (ПФП, II, 77), *вкіпіла* (ПФП, I, 204), *музыкі* (ПФП, I, 213), *всі бэрогі* (ПФП, I, 214), *вопычкі* (ПФП, I, 214), *трошкі* (ПФП, I, 216), *ля матонькі* (ПФП, I, 222), *на могілкі* (ПФП, I, 250), *пташэчкі* (ПФП, I, 254), *высокіх* (ПФП, I, 464), *гостэйкі, вестонькі* (ПФП, II, 60), *нэвэлічкі, чэрэвічкі* (ПФП, I, 278), *подушэчкі, радюшэчкі* (ПФП, I, 280), *жоночкі, кветочкі, кідають* (ПФП, I, 288), *кіньтэса* (ПФП, II, 335), *рычкі* (ПФП, I, 356), *грэчкі, коробочки* (ПФП, II, 168), *шубочки* (ПФП, II, 169), *маршалочки* (ПФП, II, 220), *кішэню* (ПФП, II, 237), *мэкіну* (ПФП, II, 287), *другіх* (ПФП, II, 515) та ін., пор.: “*Скіньмоса, браце, по золотому, по золотому, по чырвоному*” (ПФП, I, 90), “*Вэлыка вода всі бэрогі позаймала*” (ПФП, I, 214).

Тільки одним прикладом у текстах, співвідносних зі східною групою берестейсько-пінських говірок, представлено наслідок лабіалізації етимологічного **ы* після губних приголосних, що зумовила появу в цій позиції звука [y]: *вутры* (ПФП, I, 146), пор.: “*Да повій, вітрэ, да на тыхы лозы, да вутры, Божэ, сыротыныі слэзы*” (ПФП, I, 146).

У частині текстів, що представляють центральну (берестейсько-кобринську) говіркову групу, відбито наслідки підвищення і звуження артикуляції наголошеного [a] після м'яких приголосних до [e]: *ред у ред* (ПФП, II, 387), *дівчетко* (ПФП, II, 405), *еворко, выражэю* (ПФП, II, 418), *шепка* (ПФП, II, 424), *зеть, до зетя* (ПФП, II, 425), *седу* (ПФП, II, 427), *прохылее* (ПФП, II, 428), *седьмо* (ПФП, II, 429), *звынчелы* (ПФП, II, 435), *маршелка* (ПФП, II, 450), *сееш* ‘сяеш’, *седэш* (ПФП, II, 457), *ера, збуела* (ПФП, II, 472), *зэрнетко, желю* (ПФП, II, 477), *жер, жель* (ПФП, II, 478), *кучеревый* (ПФП, II, 487), *выражей* (ПФП, II, 480), *зэмле* ‘земля’ (ПФП, II, 507) та ін., пор.: “*На ёму шепка гожа... як чырвоная рожса*” (ПФП, II, 424),

“Ой, протупітэ, дывныя людэ... пойдучу, побачу, які зет будэ” (ПФП, II, 425), “Выйды, выйды, батынько, з свечама... вжэ мы твое дитятко звынчелы” (ПФП, II, 435).

У гавірках східной частіні берестейска-пінскага аэарэалу спостережено вживання відповідно до ненаголошеного етимологічнаго **ę* звука [e], що часом звужуе і підвищуе артикуляцію до [и], [і]; попередній приголосний перед рефлексами **ę* зрідка зберігае свою історичну м’якість: *запрэжы* (ПФП, II, 167), *мэкіну* (ПФП, II, 287), *мыкыны* (ПФП, II, 162), *повэзалы* (ПФП, I, 338), *пудвызав* (ПФП, II, 148), *до колодэзя* (ПФП, II, 51), *колодез* (ПФП, I, 201), *заколедоваты* (ПФП, I, 409), *глэдыть* (ПФП, I, 17), *гледіты* (ПФП, I, 213), *гледыть* (ПФП, I, 457), *нэ глідів, нэ заглядав* (ПФП, II, 515), *лэгла* (ПФП, I, 237), *легло* (ПФП, II, 288), *позлегала* (ПФП, II, 164), *розлыгае* (ПФП, II, 132), *носеть, просеть* (ПФП, II, 385) та ін., пор.: “Ой, почуйтэ, людэ, шчо й за дыво будэ, чым татко дочку дароваты будэ: заміст коровы дае міх соломы, а вмiсто пырыны дае міх мыкыны” (ПФП, II, 162), “Коб мы жыто дай дожалы, а снопы всі повэзалы” (ПФП, I, 338), “Прылэтілы орлы до колодэзя” (ПФП, II, 51).

Випадки гіперичнаго заступлення ненаголошеного [a] звуком [o] внаслідок відштовхування від характернаго для суміжних білоруських гавірок “акання” в основному співвідносяться зі східною групою берестейска-пінських гавірок: *поскокаты, покочаты* (ПФП, I, 22), *молёвана* (ПФП, I, 201), *обмолёвашы* (ПФП, I, 107), *гопока* (ПФП, I, 118), *зошов* (ПФП, I, 132), *зошла* (ПФП, I, 150), *чороваты* (ПФП, I, 251), *чоровныцы* (ПФП, I, 13), *козав* (ПФП, I, 144), *похучэе* (ПФП, I, 261), *спровэдлывая* (ПФП, I, 251), *продоваты* (ПФП, I, 287), *вгодалы* (ПФП, I, 291), *зочула* (ПФП, I, 320), *скарай* (ПФП, I, 329), *помолэньку* (ПФП, I, 353), *голушкы, в зогоны* (ПФП, I, 384), *зольцатыса* (ПФП, I, 423), *’ддоваты* (ПФП, I, 480), *рукова* (ПФП, I, 65), *борвынок* (ПФП, II, 80), *вгодае* (ПФП, II, 82), *надорітэ* (ПФП, II, 105), *торілкамы* (ПФП, II, 112), *толерку* (ПФП, II, 372), *достоваты* (ПФП, II, 119), *выпрогаючы* (ПФП, II, 154), *одынацоту* (ПФП, II, 199), *остовайса* (ПФП, II, 257), *копусту* (ПФП, II, 287) та ін., пор.: “Нэ ходы, Грыцу, дай на вэчорныцы, бо на вэчорках дай дівкы чоровныцы” (ПФП, I, 251), “Ох ты, козачэ, да дэ ж твое слово, ох, ты ж козав, шчо ны здрадыв ныкого” (ПФП, I, 144), “Чы в таку пору родыласа, чы в таку пору хрыстыласа, чы то такэі кумы бралы, шчо мні долэнькі нэ вгодалы” (ПФП, I, 291). У цих же гавірках зберігається етимологічний **o* в словоформах типу *богатая* (ПФП, I, 155), *богатыч* (ПФП, I, 130), *хозяін* (ПФП, I, 174), *хозяйкою* (ПФП, II, 250), *колачы* (ПФП, I, 409), *на колачыках* (ПФП, I, 112), пор.: “Прывэлы Куста із зылёнаго клёну, ой, дэнь добрый, наш хозяін, до двору” (ПФП, I, 174), “Пэчытэ колачы з яроі піэныцы” (ПФП, I, 409).

Усього в кількох випадках тексти зі східной частіні берестейска-пінскага аэарэалу відбивають заступлення ненаголошеного [o] звуком [a]. У словоформах *хаваты* (ПФП, I, 249), *хаваласа* (ПФП, II, 238), *захаваласа* (ПФП, I, 54), *похавай* (ПФП, I, 150), *похавайтэ* (ПФП, I, 153), *нагавыцах* (ПФП, II, 238) цей процес відбивае наслідки асиміляції ненаголошеного [o] до [a] в наступнаму переважно наголошеному складі. Невмотивоване заступлення [o] > [a] в формах *гарабэйко* (ПФП, I, 93), *гарабэйкы* (ПФП, I, 194), *ганучы* (ПФП, II, 249) могло бути зумовлене впливом контактуючих білоруських гавірок.

Більшість проаналізованих фонетичних явищ берестейска-пінських гавірок – власне українські інновації, аэарал яких охоплюе щонайменше всі північноукраїнські гавірки.

Умовні скорочення назв джерел

Назарова – Назарова Т.В. Связи говоров юго-западной Брестщины с соседними ареалами // Совецание по Общеславянскому лингвистическому атласу (28 – 31 мая 1968 г., г. Саратов): Тезисы докладов. – М., 1968. – С. 35 – 40.

ПФП, I – Раговіч У.І. Песенны фальклор Палесся. – Том 1. Песні святочнага календара. – Мн.: Чатыры чвэрці, 2001. – 527 с.

ПФП, II – Раговіч У.І. Песенны фальклор Палесся. – Том 2. Вяселле. – Мн.: Чатыры чвэрці, 2002. – 592 с.

Скопненко – Скопненко О.І. Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис). – К., 2001. – 172 с.